

Dr. sc. Željko Karula
znanstveni suradnik HAZU Bjelovar
Banovine hrvatske 26 b, Bjelovar
historik2000@gmail.com

Primljeno/Received: 10. V. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VII. 2022.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad/Review
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.5.14>

UDK 929Kramberger, E.+94(497.5Bjelovar)

ERNEST KRAMBERGER I NJEGOV ČLANAK O POVIJESTI BJELOVARA (1886.)

skica za portret

Sažetak: Uz uvodni dio rada koji donosi biografiju prosvjetnog djelatnika Ernesta Krambergera 1843.-1918. (jedno vrijeme i ravnatelj Kraljevske male realne gimnazije u Bjelovaru), a koja je istražena u Hrvatskom državnom arhivu (fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger), srž rada je reprint njegova članka „Kraljevski i slobodni grad Bjelovar” koji je objavljen u „Ilustriranom hrvatskom pučkom koledaru za rimokatolike, grčko-iztočne i izraelitčane za prostu 1886. godinu.” Krambergerov članak je jedan od prvih znanstvenih prikaza bjelovarske povijesti. Osim toga posebice je zanimljiv i zbog toga jer je Kramberger koristio građu za njegovo pisanje koja je nestala u vihoru Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: Ernest Kramberger, povijest Bjelovara, biografska studija

Jedan od prvih članaka o povijesti Bjelovara napisao je ravnatelj Kraljevske male realne gimnazije u Bjelovaru Ernest Kramberger koji je bio ravnateljem bjelovarske gimnazije od 1882. do 1892. godine. Njegov članak pod nazivom „Kr[aljevski] i slob[odni] grad Belovar” izašao je u *Ilustriranom hrvatskom pučkom koledaru za rimokatolike, grčko-iztočne i izraelitčane za prostu 1886. godinu.*⁹³⁵ Zašto je taj opsegom nevelik članak važan? Uglavnom zbog toga jer je

⁹³⁵ Ernest, KRAMBERGER, Kr. i slob. grad Belovar, *Ilustrirani hrvatski pučki koledar*, 1886., Bjelovar, 48.-60. Kramberger je također napisao i članak o bjelovarskoj realnoj gimnaziji. Ernest, KRAMBERGER, Poviest kr. male realne gimnazije belovarske, *Izvjestaj realne gimnazije Bjelovar*, 1883/1884. Taj rad je nastavak („dupunjak”) članka s istim naslovom od prof. Vjekoslava Novotnog koji je objavljen također u *Izvjješću bjelovarske gimnazije iz 1877. godine.*

Kramberger za njegovo pisanje koristio građu tadašnjeg Županijskog arhiva Bjelovar koja je djelomično stradala krajem Drugog svjetskog rata kada su „pripadnici KNOJ-a uništili najveći dio građe iz perioda od 1871. do 1920. godine”, (ali i nešto ranije građe). Ta građa je bila privremeno spremljena na bjelovarskoj Plinari gdje je bila smještena za spaljivanje i reciklažu u Rijeci.⁹³⁶ No, tko je uopće bio Ernest Kramberger? Kratke njegove biografije, između ostalog, dali su karlovački pisac Rudolf Strohal u svom djelu o gradu Karlovcu i Hrvatski biografski leksikon, no s nekim nepreciznostima.⁹³⁷ Mi ćemo ovdje dati nešto detaljniju i precizniju njegovu što profesionalnu što publicističku odnosno književničku biografiju služeći se izvorima iz Hrvatskog državnog arhiva, ali i ostalih izvora.

Ernest (Dragutin) Kramberger rođen je u Slatini 23. siječnja 1843. godine. Prva tri razreda pučke škole (1852.-1854.) završio je u Bjelovaru, dok je četvrti i prvi razred realke završio u Grazu u Štajerskoj. Nakon toga prelazi na gimnaziju u Vinkovcima gdje se školuje od školske godine 1857/58. do 1864./65. kada završava gimnazijsko školovanje. S obzirom da je od mladosti volio humanističke znanosti, upisao je na Sveučilištu u Grazu (kasnije je jedno vrijeme prešao na Sveučilište u Beču) studij njemačkog jezika (germanistika) i klasične filologije. Zanimljivo da je Kramberger počeo poučavati još kao student najprije u gimnaziji u Osijeku (1866./67), a zatim u gimnaziji u Požegi (1867./68.) gdje se i oženio. Kada je diplomirao postavljen je na mjesto namjesnog učitelja u Požegi gdje radi do 1873. godine. Iste godine biva premješten u karlovačku gimnaziju gdje također sve do 1877. predaje kao namjesni učitelj. Godine 1877. pred ispitnim povjerenstvom u Budimpešti polaže ispit i biva proglašen „pravim učiteljem”, da bi titulu profesora stekao 1880. godine. Od 1873. do 1882. Kramberger radi u karlovačkoj gimnaziji.⁹³⁸ Dana 4. rujna 1882. biva imenovan upraviteljem (poslovođom) ravnateljstva Male realne gimnazije u Bjelovaru, da bi 8. ožujka 1886. bio imenovan pravim ravnateljem. U Bjelovaru se zadržao sve do 1892. godine.⁹³⁹ Iste godine 13. kolovoza 1892. pre-

⁹³⁶ Građa neprocjenjive vrijednosti, https://www.selcom.hr/bjlist/0021/_21_35.htm. Jedan dio te građe uspio je spasiti profesor Rudolf Miculinić (i neki drugi građani) koji je tu građu poslije 1990. poklonio Državnom arhivu u Bjelovaru. Potrebno je reći da nove komunističke vlasti 1945. nisu s nekom određenom namjerom dale spaliti tu građu, uglavnom se radilo o oslobađanju prostora koje ja ta ogromna građa zauzimala u državnim zgradama, ali i vidljivoj nesvjesnosti novih vlasti prema vrijednosti te građe.

⁹³⁷ Rudolf, STROHAL, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Tisak M. Fogine a trošak piščev, Karlovac, 1906., 250., Kramberger Ernest (Dragutin), <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10822> (pristup 1. VI. 2022.)

⁹³⁸ Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, Životopis E. Krambergera, 12. studeni 1909., Vladoje, DUKAT, † Ernest Kramberger, *Nastavni vjesnik*, 27., 1919., 5., 263.

⁹³⁹ HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Životopis E. Krambergera, 12. studeni 1909., Josip, VUSIĆ, *Gimnazija u Bjelovaru 1876-*

mješten je na mjesto ravnatelja Velike gimnazije u Gospiću gdje ostaje do 1895. godine. Nakon toga je premješten u Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu sa ciljem da organizira školsku izložbu Hrvatske i Slavonije na Milenijskoj izložbi u Budimpešti (1896.). Prema vlastitim riječima on je taj zadatak pozitivno napravio „napisavši ujedno za izložbene svrhe knjigu „Školstvo”. Iza toga je dobio pohvale te dobiva dopust sa zadatkom da napravi rukopis „Lika-Krbava” koji je trebao biti dijelom velike knjige „Austro-Ugarska monarhija opisana i orisana” (*Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (Beč 1886.–1902.)) u čast nedavno pokojnog kraljevića Rudolfa Habsburškog. Osim svoga sastavka Kramberger je za spomenuto djelo preveo na njemački jezik i mnoge druge rukopise svojih suradnika za poglavlje u knjizi „Hrvatska i Slavonija”.⁹⁴⁰ Nakon pet godina službe u Odjelu za bogoštovlje i nastavu Kramberger postaje profesor (uglavnom za njemački jezik) na zagrebačkoj gornjogradskoj gimnaziji gdje ostaje do umirovljenja 7. svibnja 1905. godine.⁹⁴¹ U privatnom životu je imao dosta nesreće što mu je supruga rano počela poboljevati, a dvoje odrasle djece mu je rano umrlo, a kćer se nesretno udala te se nakon nekoliko godina vratila na „brigu obitelji”.⁹⁴²

Kramberger je osim svoga posla bio izrazito aktivan pisac na kulturnom polju. Pisao je „književne priloge, napose humoreske, šaljive pripovijetke s temama iz malograđanskoga i seljačkoga života i poučne putopisne crtice, te pedagoške, povijesne i etnografske članke dobrim dijelom i s vlastitim ilustracijama.”⁹⁴³ Ti članci objavljuvani su mu u periodici *Vienac* (1880.–82., 1887., 1911.), *Narodnim novinama* (1882.–1911.), *Ilustrovanom hrvatskom pučkom koledaru* (1886., 1888., 1890.), *Pobratimu* (1896.–1914.), *Prosvjeti* (1903.–10., 1912.–14.), *Smilju* (1910.–12.), *Strossmayerovom koledaru* (1910.), *Javoru* (1912.), *Hrvatskoj prosvjeti* (1914.), geografskom listu *Globusu* te u novinama na njemačkom jeziku *Agramer Zeitungu* (1898.–99., 1903.–04., 1907.–08.), *Agramer Tagblattu* (1906.–08.) itd. Kramberger je počeo pisati dosta rano. Već 1873. objavljen mu je rad „Ob uplivu muzike i poezija na naša osiećanja čuvstva i naobraženje” (Izveštaj karlovačke gimnazije 1873/1874.), zatim rad „U kom odnošaju bijaše Ciceron prema Cezaru i Pompeju” (Izveštaj karlovačke gimnazije 1877/1878.”⁹⁴⁴ Osim toga Kramberger je bio i plodan pisac samostalnih pripovjetki. „Tako u „pripovijesti za mladež *Petar Ilinić, uznik čaklovački* (Bjelovar, 1888.) nasljeđuje romantičarske konvencije i protore-

1978., Millennium, Bjelovar, 2012., 53., HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Opis službe E. Krambergera.

⁹⁴⁰ HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Životopis E. Krambergera, 12. studeni 1909.

⁹⁴¹ Vladoje, DUKAT, † Ernest Kramberger, *Nastavni vjesnik*, 27., 1919., 5., 263.

⁹⁴² HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Životopis E. Krambergera, 12. studeni 1909. (Opis službe E. Krambergera).

⁹⁴³ Kramberger Ernest (Dragutin), <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10822> (pristup 1. VI. 2022.)

⁹⁴⁴ Vladoje, DUKAT, † Ernest Kramberger, *Nastavni vjesnik*, 27., 1919., 5., 263.-264.

alističku šenoinsku pripovjednu maniru, a *Pripoviesti iz hajdučkoga života* (Donji Miholjac, 1913.) oblikuje kao zapiske istinitih događaja.⁹⁴⁵

Kramberger je također tiskao i više knjižica humoreska (Pripovjesti iz hajdučkoga života, Donji Miholjac (bez godine izdanja), *Tri humoreske* – Bjelovar, 1918. te *Četiri humoreske* – Bjelovar 1918.. Nakon njegove smrti njegova supruga zajedno sa izdavačem izdaje dalje njegove priče *Pir u Frkljercima* – Bjelovar, 1920. te *Ples u Frkljercima*, Zagreb, 1921.) te mladeži namijenjene priče i gatke, nadahnute pučkom predajom i bajkama (*Tri brata*, *Stakleno brdo*, *Čarobni prsten*, *Lijepa kraljevna*, *Ukleti grad* – sve Donji Miholjac kao samostalna izdanja). Književni kritičar Vladoje Dukat u svom nekrologu Krambergeru osvrnuo se i na njegov književnički rad. Napisao ja da je Kramberger pripadao „starijom književničkoj gardi” te da je kao pisac „srednje ruke” imao svoju publiku. Dukat nastavlja da je Kramberger „usprkos svoje njemačkom imenu i porijeklu bio pravo čedo ravne Slavonije: vedar, dobroćudan, šaljiv i domišljat”. Pisao je, prema Dukat, „prosto i nekićeno”, ali iz njegovih djela izlazio je zdravi humor i „nepokolebljivi optimizam”. Kao zaključak Dukat navodi „U historiji hrvatske književnosti zapremat će on čedan kutić, ali mnogi će se urednici zahvalno sjećati marljivog pera i čistih rukopisa njegovih.”⁹⁴⁶

Osim u *Ilustriranom hrvatskom pučkom koledaru* Kramberger je i tiskao kao knjižicu (brošuru) svoj rad „Poviest kraljevske male realne gimnazije bjelovarske” (Bjelovar, 1887). No, to je bio samo jedan zahvat u povijest hrvatskih gradova. Kramberger nam je ostavio niz zanimljivih članaka o povijesti hrvatskih gradova zasnovanih na proučavanju izvora u raznim časopisima. Tako su u „Viencu” 1880. i 1881. izašli veći članci o gradovima Požezi, Virovitici, Orahovici i Lipiku. Nakon što je 1886. napisao povijest Bjelovara nastavio je sa pisanjem članka o povijesti Krževaca (1887.), Koprivnice (1888.), „Opis Gjurgjevca” (1890.) te iste godine i „Kloštar i tvrđja Ivanić”. Vrijedni su i njegovi članci objavljeni u njemačkom geografskom časopisu „Globus” (izlazio u Braunschweigu) gdje je pisao rasprave o Ogulinu, Pakracu i Lipiku u Požeškoj županiji. Pisao je i o Slavoniji u nizu članaka u spomenutom časopisu.⁹⁴⁷ Često je svoje radova i sam ilustrirao crtežima. Crteži su mu objavljeni u *Viencu* (1880, 18; 1881, 28, 31) i monografiji *Požega* J. Kempfa (Požega, 1910.) itd. Godine 1885. zajedno s bjelovarskim profesorom Josipom Hohnjecom naslikao je sliku “Pogled na Bjelovar s Mlinovca”, i ta je slika 1888. godine poklonjena caru Franji Josipu I. prigodom njegova posjeta Bjelovaru.

Posljednje godine života proveo je Zagrebu gdje je čak i u mirovini jedno vrijeme radio na

⁹⁴⁵ Kramberger Ernest (Dragutin), <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10822> (pristup 1. VI. 2022.)

⁹⁴⁶ Vladoje, DUKAT, Ernest Kramberger, *Savremenik*, 14., 1919., 2., 110.–111.

⁹⁴⁷ Vladoje, DUKAT, † Ernest Kramberger, *Nastavni vjesnik*, 27., 1919., 5., 264.

gornjogradskoj gimnaziji 1909/1910. kao pomoćni učitelj,⁹⁴⁸ da bi se onda preselio u Unzmarkt k svom zetu u Gornjoj Štajerskoj. Radilo se o preseljenu iz nužde jer je Kramberger napravio krivo novčano ulaganje te mu je odlukom suda održeno da mora dug isplaćivati dijelom svoje mirovine. Na to je on otišao i Štajersku i nije prijavio svoju novu adresu, tako da su ga čak tražili i redarstveni agenti.⁹⁴⁹ Kasnije je otišao u Korušku (Klagenfurt – Celovac) gdje je i preminuo 28. prosinca 1918. iako se je htio vratiti u Hrvatsku, ali su ga bolest i ratne okolnosti u tome spriječile.⁹⁵⁰

***

Kr[aljevski] i slob[odni] grad Belovar

Belovar, glavno mjesto županije belovarske, kraljevski je i slobodan grad. Prostire se pravcem sjevero-iztočnim te jugo-zapadnim na nizku dugoljastu hrbtu, koji no se na daleko i po široko pruža rečenim gore smjerom. Kao što je sva okolica više-manje valovito obrežje, tako naročito predjel bliže Belovara a tik grada s jedne i s druge strane nalaziš dva usporedna duga dolca, korita dviju potoka, koji natapaju zelene livade. Najljepši vidik uživaš sa briežuljaka nad selcem Mlinovcem uz potok Belovacku odakle nam je sličica nacrtana, pa otkuda ti se na oko daju ne samo grad, nego i Kalnik, Ivančica, Zagrebačka gora, Garjevica, Daruvarska planina, Bilo-gora pače dalekozorom i Plešivica nad Jaskom i Samoborom.

Ako i nije vidik na okolicu krasan, kako ih dosta ima u našoj domovini, nu ipak je ugodan već s toga što svagdje naokolo zoriš šumovite, zelene briežuljke, čega u ravnici uživati ne možeš. U blizini ističu se liepim položajem Sv. Ivan-Žabno, Kapela, Štefanje, Narta a bielutaju se odasvud na tom zelenom obzorju tornjevi manjih mjesta. Belovar je posve pravilno gradjeno mjesto sa ravnimi okomice križajućimi se ulicama, kojih je na broju 32. Najljepše su sgrade mnogobrojne vojničke, one financijalnoga i zemaljskoga erara pa neke privatne. Belovar je sielo podžupanije, popunitbeno mjesto 16. pješačke pukovnije sa štopom; ovdje jest sudb. stol. kot. sud, realna gimnazija, pučka dječačka i djevojačka, pravoslavna učiona i škola izraelitska. Nadzorništvo pučkih učiona; šumarski su ovdje uredi imovnih občina: gjurgjevačke i križe-

---

⁹⁴⁸ HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Imenovanje za pomoćnog učitelja na gornjogradskoj gimnaziji u Zagrebu, 28. X. 1909.

⁹⁴⁹ HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Odluka Kraljevskog kotarskog suda u Zagrebu od 17. VIII. 1912. Izvješće Kraljevskog redarstvenog povjereništva u zagrebu o boravištu E. Krambergera, 29. IX. 1912. Kasnije je javio gdje se nalazi, ali je rekao da je u nemogućnosti da se vrati.

⁹⁵⁰ Vladoje, DUKAT, Ernest Kramberger, *Savremenik*, 14., 1919., 2., 110.–111., HR-HDA, fond 216., Ministarstvo narodne prosvjete NDH, Personalni dosje Ernest Kramberger, br. 3711., Izvješće Gornjogradske Velike gimnazije Zagreb o smrti E. Krambergera, 8. I. 1919.

vačke, obća javna i bolnica vojnička, bio do 1. srpnja 1885. kr. šumski ured, porezni ured i t. d. Stanovništvo pripada katol. vjeroizpovjesti brojem od 2728 duša; grčko-iztočnih ima 244 a izraelićana 127, dakle svega broji grad 3099 ljudi bez vojnika. Ovih je, prema se broj naravno uvijek mjenja, obično po prilici 150 husara, 50 domobranaca a 660 pješaka 16. pukovnije. Razmjerno mnogobrojno ovo pučanstvo stanuje u 330 privatnih i zemaljsko erarnih te u 74 kućah što vojnoga što domobranskoga erara. Kuće imadu mnogo vrtova unutar a mnogo njih i velikih izvan grada. Svaka vjeroizpoviest ima svoju crkvu, izraelićani hram a osim toga nalazi se u liepom katoličkom groblju crkvica i u gradu kapelica Sv. Florijana. U vjerskih stvarih vlada medju gradjanstvom od vajakada liepa sloga i hvalevriedno medjusobno štovanje crkvenih obreda, što je zaista dobar znak te se poćitanjem spomenuti mora. Broji stanovništvo 254 zanatlija, 18 trgovina, nešto osebnika, velik broj činovnika i umirovljenika. Kao što i drugi gradovi domovine, koji teže za napredkom, postoji u Belovaru pjevačko društvo, koje da nam goji glasbu i njeguje hrvatsku pjesmu a uza nj i društvo dobrovoljnih vatrogasaca, blagodat, koju dovoljno ocieniti nikada ne možeš. Mjesto je obzirom na vojničstvo prema veličini dosta živo. Riesi ga velik i liep trg, što ga u novije vrieme ukusno uredjuju. U pol trga gdje bijaše jošte godine 1840. osam stupova nosilo okrugao krov i pod njim se nalazio zdenac na kotač, ivdiš sada liep nov zdenac a da nerazkomadaju 4 državne ceste liep taj prostor na četiri česti, dao bi se trg urediti poput najkrasnijega perivoja.

Ime je Belovar bilo više put predmetom iztraživanja. Ne ćemo ovdje o stvari učeno razpravljati, nego reći, pošto će svakoga zanimati u kratko samo nekoliko besjeda. Stariji držahu, da je ime sastavina latinske „bellum” to jest: *rat* i magjarske „vár” to jest *grad*, tako da bi dakle imalo reći ime: Ratni grad ili grad rata. Ovo tumaćenje, prema nezgrapno, bijaše u svoje vrieme uvaženo, jer pisahu do najnovijega vremena „Bellovar”.

Drugi nagadjaju, da ime polazi od magjarskoga „Béla” i „vár” pa vele jedni, da ga je dobilo mjesto od kralja Bele IV. te da znači: Belingrad a drugi opet da je stanovao ovdje neki „Béla”.

Treći dokazivao, da je ime izkvareno od „Bjelo” pa da treba zato pisati „Bjelovar”. I ovo treće, prema od svega najvaljanije, nije jošte dokazano. Stvar će po svoj prilici biti mnogo jednostavnija. Rieč „var” stara je slovjenska a reći će neku vrst zemlje. Seljaci oko Klanjca u Zagorju nazivlju i dan danas uzvišen hrbat biele pješćane s ilovačom izmiešane zemlje „belovarom”, pa vele, da sade kukuruze na belovarih, to jest na uzvišenih mjestih.

Naš Belovar odgovara tomu imenu i položajem i vršću tla. Belovara ima više. Jedan je selce blizu Mihovljana u županiji varaždinskoj, drugi marof, treći i četvrti selce u županiji zagrebačkoj. Već je to što ih više ima dokazom, da ime nije izkvareno od bjelovo, niti postalo od Bele ili Bellum i var. Svejedno pako jest pišeš li ga Belovar ili Bjelovar, narod bo zove ga obojim načinom.

Kako ob imenu tako tvrde i ob osnutku i starosti mjesta mnogi što šta: jedni, da je sasvim mlado mjesto, drugi, da je bio ovdje star grad. Nu treba lučiti nazov „mjesto” od nazova „grad”, jer je dvoje. Belovar je mlad grad ali mjesto starije, nego što obično misle. Ima ih, koji drže, da je sve na okolo bila šuma i močvara, da je zatim zapovjedila carica Marija Terezija, da zidju kuće pa da su se izkrčile gušte, izsušile močvare, pa sagradile kuće kao što šumske glive poniknu iza kiše. Tako, da se rek bi nenadano stvorio Belovar. Razjasniti ćemo u kratko stariju povjest grada, u koliko je za sada moguće. Počam od godine 1526. i sljedećih biesnjahu opetovani ratovi po predielih medju Savom i Dravom. Pučanstva bje sve više nestalo a neki krajevi oskudievahu narodom tako, da su ih napokon ustupili prebjeglicam bosanskim uz uvjet, da će isti braniti zemlju, u koju se doseliše, od napadaja turskih. Ratujuć sa pristašami cara Ferdinanda proti Zapolji budu godine 1564. nagrađeni od cara tim, da ih je oprostio od svih daća, ali zato im valjalo neprestano vojniovati. Jedni dobivahu plaću, drugi pako nikakove nu vojevahu svojevolje te od njih postade tako zvana „milicija”. Nalazimo godine 1559. prvim pukovnikom koprivničke krajine nekoga Ivana Denkovića. Istu miliciju nalazimo i u sljedećih stoljećih.

Oko godine 1717. jošte imahu naselnici medju Savom i Dravom pa i u predjelih oko današnjega Belovara nadošavši iz turskih krajeva tako zvanu miliciju to jest svoje vojnike izsred naroda svoje volje novačene, na obranu ili proti Turkom, ili proti razbojnikom ter inim lopovom, koji življahu od otimačine. Milicija bijaše razdieljena u čete ili, kako ih zvahu, haramije a ovimi zapoviedahu kapetani i vojvode. Odievahu se svi sami a više sela imaše čardak. Tako nazivahu ili kulu ili utvrđjenu sgradu, koja bijaše podignuta u ime straže nad predjelom. To je bilo vrlo nužno, pošto su sela jošte polovicom 18. stoljeća u varaždinskom generalatu, dakle u pukovniji križevačkoj i gjurgjevačkoj bila malena: 4, 5, do 10 kuća. Belovar bijaše takovim čardakom, u njem kapetan i vojvoda na obranu grabežljivaca i otimača iz okolice Severinske, koji dolažahu djecu i ženske zarobljavati i prodavati ih u Tursku, prem je smrtna kazna bila odredjena onomu, koji samo obći sa Turci. Kapetane i vojvode birahu si kako oko godine 1630. i sljedećih sve haramije same do godine 1737. kada je carski vojvoda Hildburghausen, uredjujuć varaždinski generalat, ukinuo taj običaj i naredio da zapovjednici i husari imadu plaću dobivati a da se tim ne samo predusretne globi, što ju zapovjednici vršišu u narodu nego i onemogući opor krajišnika, koji su se često znali pogadjati za cienu prije nego što će poći proti neprijatelju i znali imati pretjerane zahtjeve glede svojih prava.

Godine 1747. za vlade carice Marije Terezije bude zaključeno, da se varaždinska krajina ima lučiti u dvije posebne pukovnije, u gjurgjevačku i u križevačku. Zaključak bude medjutim izvrščen tek godine 1749. ter se od te godine broji postanak obijuh pukovnija, jer su iste godine i medje njihove utanačene. Središte pukovnika bijaše jednoj u Križevcih a drugoj u Gjurgjevcu. U to je vrieme bio Belovar neznatno mjestance od nekoliko kuća, koje stajahu na današnjem sajmištu uz zagrebačku cestu. Ondje bijaše i stražarnica, na mjestu, gdje je sada Quinčeva kuća. Godine 1752., tako nam svjedoči star popis svih u gjurgjevačkoj pukovniji nalazećih se sgrada

što ga nadjosmo u mjerničkom uredu podžupanije, bilo je to mjestance cestami spojeno sa inim svietom. Po započetoj godini 1752. a nastavljenoj god. 1755. konskripciji stanovništva i njegova posjeda bude 1755. Belovar odabran štopnim mjestom gjurgjevačke i križevačke pukovnije. Po predlogu maršala dozvoli carica mjernike, koji će izmjeriti i zabilježiti sela, šume, rijeke, briegove i t. d. i tim olahkotiti razdiobu pukovnija u bataljune i kumpanije, naznačiti u središtu pukovnija za štopne a u kumpanijah za ostale častnike najsgodnija mjesta za stanove. Posjednici zemljišta, koji ga ustupiše dobiše odštetu a za gradnju stanova dozvoliste robotu, drva iz erarnih šuma i novaca za majstorska djela. Osnova grada Belovara bje sastavljena nu nešto drugačije, nego što je poslie izvedena i gradnja vojnih kuća odpoče po svoj prilici god. 1756. Bijahu većinom nizke i drvene a po broju malo njih. Zabilježio nam je suvremenik Ivan Josipović, župnik križevački, da se je god. 1757. preselilo nešto častnika iz Križaca u Belovar težkim srcem, jer ondje osim vojarna i častničkih kuća privatnih nije bilo. Razumije se naravno, da ih u gradu, nije bilo, jer su privatni stanovi bili vani na sjamištu.

Najstarija osnova, što ju poznajemo, potiče iz god. 1765. te nam pokazuje Belovar, gdje je obhvaćen niskim bedemom, kojemu je zviedolika podoba. Od ove se osnove razlikuje ona od godine 1785., gdje je bedem oblika četverouglasta. Bijahu u njem četvora ulaza: jedan gde su trgovine Omčikusa i Šrankovića, drugi kod šetališta, gdje je kuća Kolesarićeva, treći na mjestu, gdje je stan podpukovnika plem. Tarbuka a četvrti ondje, gdje su preko puta trgovine Weissove dvie erarne kuće, častnički stanovi. Tamo se nalazila i stražarna. Bedem se pružao današnjom vrtinom, sajmenskom ulicom uz promenadu pa sajmištem.

Starija osnova od god. 1765. svjedoči, da je bilo nešto manje, nu pravilno zasnovanih ulicah. U toj osnovi dolazi već rimokatol. crkva. Dobiše pako otci piariste dovolu crkvi i školu graditi. 12. kolovoza god. 1755. pošto bjehu preuzeli samostan Marču. ⁽⁹⁵¹⁾

Štop je pukovnije gjurgjevačke bio izprva u Varaždinu. Pošto je zatim početkom god. 1750. premješten odanle u Koprivnicu, četvrte godine kašnje: 1. studenoga 1754. iz Koprivnice u Gjurgjevac, bude napokon god. 1758. grad Belovar zaista središte obijuh pukovnija, dočim se je čeonitvo njihovo ovdje nastanilo. Zanimati će nas svakako, ako čujemo, kako da su nam tadanji zemljaci, vojnici sve god. 1760. izgledali. Nošahu dug prsluk, zelene čohe sa rukavi, dva velika žepa i 18 pučeta, na rukavih crljene okrajke. Taj prsluk, kamizol nazvan, dosizao je do blizu koljena. Crljene hlače im bijahu uzke a gajtani na njih razne boje, da se razpoznadu pukovnije. Oko god. 1749. nošahu klobuk, pošlje kapu iz crne pusti (Filz), spređa sa mjedenim krilcem (Schirm). Na tjemenu bilo toj kapi uvršten mjeden križ, u njem grba s koje visio gajtan. Oko vrata ovijahu snop vunelih vrpca, što ga s pređa mjedenom, crvenom kožom obložnom, kopčom skapčahu. Za hladnije vrieme imahu izprva biel, poslie pako zelen gunjac sa 6

⁹⁵¹ Samostan Marča potiče iz druge polovice 15. stoljeća a vide mu se tragovi na otočiću medju Česmom, Glogovnicom i Lonjom.

pari gajtana crvene vune, navratak bijaše gunjcu crljen kao na rukavim kamizola. Podčastnici nošahu kapute, pod njimi kamizol i hlače finijega sukna. Krilce ili štitić na kapi bio ljepši i glađji kao što i puceta a gajtani na gunjcih iz cvene devine dlake. Remenje bijaše bijelo, na sabljah balčak mjeden. Husari varaždinskih obijuh pukovnija imahu zelene dolmane žutimi gajtani, crljenu kabanicu, žuto remenje, čako, i koješta, što dalje nespominjemo. Opravu, remenje i sablju morao svaki si sam nabavljati, pušku i ostale potrebe za vojsku dobivao od države.

Godine 1759. obstajala u Belovaru već latinska škola Piarista u vojničkoj nekoj sgradi. Učitelji se za prvi mah zadovoljavahu kojmi god prostorijami. Tako je na primjer u Klokovju bila škola smještena u šupu a plaća učitelja do 8 forintih mjesečno. Nu ljudi voliše plaćati učitelje živežem. Život bo nebijaše skup. Jošte godine 1775. bijaše 2. travnja u Belovaru određeno za funt govedine 3 novčića, za funt tuste teletine 3 novč., za funt slabije 2 novč., za funt janjetine 2 novč., za funt volovskoga mesa 3 denara i t.d.

Kuća tada u Belovaru još uvijek malo bijaše. Znamo bo iz pouzdanih popisa bivšega graditeljnoga ureda, da je većina vojničkih sgrada dogradjena počam tek od godine 1764., 1765., 1766., 1768. (potonje godine sadanja katol. crkva pa sadanja župa i dječjačka učiona što bijahu samostan Piarista) pa sve do 1835., 1839. i dalje. Ima starih častnika, koji se dobro siećaju, da su istom oko god. 1812. gornje spratove sa današnje častničke menaže i pukovnijskoga stana porušili i novo zidali, jer su spratovi bili od pruća pleteni. Još do god. 1831. bila na mjestu, gdje je sada magistrat, posve nizka kućica a magistrat u kući, koja je sada gostiona k „angjelu”.

Godine 1785. nalazimo u Belovaru tvornicu svilene robe na mjestu, gdje je sada pod gostionom Purgarovom husarska kasarna, na briežuljku pako kod križa na zagrebačkoj cesti mlin vetrenjača i stan krvnikov sa vješali, žalostan znak tadanjega vremena. Druga su vješala nad Mlinovcem kašnje zidana. Rekosmo jur gore, da je u Belovaru bilo izprva građanskih kuća samo izvan grada. God. 1766. ima ih već 16 unutar bedema. Gradjanstva bijaše: 36 Njemaca, 45 Hrvata; medju njimi katolika 50, a pravoslavni 31, dakle svega 81 glava. Dvie godine kašnje bilo građanskih kuća 19 ali već 209 glava gradjanstva medju njimi Niemaca 124, Hrvata 85, katolika 158 a grčko-iztočnih 51. Svi bijahu slobodni od plaćanja poreza nu zato imahu ili služiti kao drugi krajišnici kod vojničtva ili se morahu odkupiti novcem. Godine 1770. bilo gradjana 257 i to: 150 Niemaca, 117 Hrvata, 206 katolika, 51 grč. izt. i 39 građanskih kuća.

Godinu je za godinom broj kuća rastao a uz ostalo se i školstvo razvijalo. Pukovnik križevački Mallordi zasnova ne samo pučku učionu, nego i geometrijsku školu kod Piarista, gdje se učilo osim latinskoga jezika i mjerstvo, mehanika, graditeljstvo, zemljopis i gospodarstvo. U toj je školi bilo god., 1775. već 90 učenika.

Sliedeće godine utemeljiše djevojačku učionu. Znanat to bijaše napredak za vrieme od 40 minulih godina, jer još god. 1736. bijaše u varaždinskim pukovnijah častnika, koji su slabo ili nimalo znali pisati i čitati.

Godišnji i nedjelni sajmovi što su Belovaru od tolike važnosti, dozvoljeni su poveljom pobjednice carice M. Terezije od dne 26. veljače 1772. U toj se povelji zove Belovar slobodnom vojničkom zadrugom (Freie Militärcomunität).

Upravu grada rukovodilo je već od vremena, kako se više gradjanstva u gradu nastanilo poglavarstvo gradsko. Načelnikom bijaše izprva koji gradjanin, poslije obično častnik a viečnici gradjani. Previšnje ručno pismo carsko od dne 19. augusta 1869. izluči Belovar iz sveze ostale vojničke krajine, te imade postati središtem po malo nastajuće istoimene županije. Od te dobe prestade vojnička uprava i dopane posve ruka poglavarstva a grad postade previšnjom odlukom od dne 5. kolovoza 1874. slobodnim kraljevskim gradom.

Za vječnu uspomenu utemelji grad zakladu Mažuranićevu iznosom od 1000 for. za čestite mladiće, koji se posvjećuju naukom na sveučilištu u Zagrebu.

Židovi, kojim je po razvojačenju varaždinskih pukovnija bio dozvoljen pristup u ove krajeve, utemeljiše brigom i trudom knjižara J. Fleischmanna svoju bogoštovnu občinu 23. veljače 1877. te si sagradiše i hram. Zasluga ide Fleischmanna, koji je sve dosele predstojnikom iste bogoštovne občine.

Valja nam priznati, da je Belovar zadnjih godina napredovao, a nadati se je, da će grad stazom napredka i dalje poći, prem mu položaj nije dao niti rieke niti inih pogodnosti, koje bi ga uvrstile u broj trgovačkih gradova.

Pod konac ovoga maloga sastavka evo popisa svih načelnika gradskih, župnika i pukovnika, u koliko nam je pošlo za rukom saznati za potonje. Imena su povadjena djeloma iz spisa u gradskoj registraturi, djeloma pako dobrotom prijatelja, koji nam bijahu na ruku: Poimence imam zahvaliti se g. Andr. Radanoviću gr. načelniku, gosp. profes. Hohnjecu gg. c. kr. kapetanom Sekuliću i Vargi, g. Vj. Homotariću kateheti, gos. Jiroušeku mjerniku, gosp. majoru Matiću i kapetanu Žužiću, gos. tajniku Winkleru, gosp. proti Štekoviću, gos. Piceku i drugim.

Načelnici:

1. god. 1774. do 1776. Ivan Mihail Austrecht
2. god. 1776. do 1790. nije jasno, tko da je bio ali od god. 1785. zabilježen je Obermüller kao sindik.
3. god. 1790. Laszlo.
4. god. 1799. do 1806. Fr. Obermüller.
5. god. 1806. do 1812. kapetan Janić.
6. god. 1812. Zenker.
7. god. 1813. do 1817. Ofner.
8. god. 1817. do 1822. konjanički kapetan Linzer.
9. god. 1822. do 1830. kapetan Chredar.
10. god. 1830. do 1835. konjanički kapetan Kármán.

11. god. 1835. do 1843. neki kapetan Fr. Krauss ili Strauss (potpis mu je teško pročitati)
12. god. 1843. do 1848. major Luka Habianec.
13. god. 1848. neki Gustav plem. Buk(ović?) ili Buckh? (ime nejasno)
14. god. 1849. do 1853. brigadir plem. Rebraća.
15. god. 1853. do 1860. major Baičeta.
16. god. 1860. do 1863. major Rebraća.
17. god. 1863. do 1864. podpukovnik Halla.
18. god. 1865. do 1871. major Turković.
19. god. 1871. do 1881. Cuvaj.
20. god. 1881. do sada Andrija Radanović, c. k. kapetan u miru, ujedno i narodni zastupnik u saboru hrvat.

Pukovnici varažd. gjurgjevačke pukovnije br. 6.:

- puk. Karlo plem. Wysy prije 1800. do 20. 11. 1800. postao generalom.
puk. Josip Marquis de Belecrody od 15. 1. 1801. do 1. 3. 1804. premješten ličanom.
puk. Sam. Benjamin pl. Herrmann od 1. 3. 1804. do 26. 7. 1807. postao zapovjednik arad. tvrdjave bijaše od Novembra 1805. do 24. 8. 1826. zarobljen.
puk. Andreas plem. Radiczky od 27. 7. 1807. do 16. 7. 1812. postao generalom.
puk. Eugen grof Hangowitz od 16. 9. 1812. do 7. 8. 1813. postao generalom
puk. Cirilus plem. Rodich od 1. 9. 1813. do 20. 4. 1816. umirovljen
puk. Wilhelm plem. Gruber od 20. 4. 1816. do 26. 6. 1829. generalom postao.
puk. August vitez Tursky od 12. 9. 1829. do 23. 7. 1930. premješten ogulincem
puk. Jöh. Alex. Cheval. pl. Maina od 23. 7. 1930. do 4. 5. 1935. postao generalom
puk. Luka plem. Melin od 29. 5. 1935. do 6. 5. 1938. postao generalom
puk. Alex plem. Petresz od 2. 7. 1938. do 1. 12. 1943. umirovljen
puk. Nik. Philippovich pl. Philipsh. od 1. 10. 1943. do 20. 6. 1948. generalom postao
puk. Philip plem. reiche od 13. 11. 1948. do 16. 11. 1949. umirovljen
puk. Ivan Wolfgang Tizma od 2. 12. 1949. do 21. 4. 1850. umro
puk. Josip Resniček od 5. 5. 1850. do 5. 7. 1850. premješten ka 53. pješačkoj pukovniji
puk. Hermann Ramp od 6. 7. 1850. do 2. 9. 1852. umirovljen
puk. Ignaz Csvich plem. Rohr od 17. 8. 1852. do 18. 4. 1859. postao generalom
puk. Daniel Ljuboević od 30. 4. 1859. do 20. 12. 1862. premješten k ogulin.
puk. Emanuel Knežević od 20. 12. 1865. do 1. 3. 1865. umirovnjen
puk. Leopold plem. Dossen od 1. 3. 1865. do 22. 5. 1868. premješten k otočan.
podpukovnik Ivan Vasilio od 1. 7. zatim kao pukovnik od 1. 11. 1868. do 1. 10. 1871. onda umirovljen

Pukovnici varažd. križevačke pukovnije br. 5.:

- puk. Anton plem. Brentano do 10. 10. 1785. premj. general. štopu
 puk. Samuel plem. Koblöss od 10. 10. 1785. do 26. 2. 1793. umirovljen
 puk. Ivan barun Hiller od 1. 4. 1793. do 1800.
 puk. Petar barun Knesevich od 1. 4. 1793. do 1800.
 puk. Karlo plem. Kissich od 1800. do 1806.
 puk. Franjo plem. Siegenfeld od 1806. do 1809.
 puk. Theodor plem. Ruswso od 1809. do 1812.
 puk. Ignjaz barun Csivich od 1812. do 26. 4. 1813. premj. general. štopu
 puk. Andrija Benczek od 10. 5. 1813. do 1. 5. 1815. premj. banać. br. 12.
 puk. Fortenat Kotczy od 1. 5. 1815. do 15. 9. 1819. umirovljen
 puk. Ivan barun Marvetic od 30. 9. 1819. do 1. 5. 1830. umirovljen
 puk. Ivan vitez Spinette od 1. 5. 1830. do 26. 7. 1835. premj. general. štopu
 puk. Fr. Hermani pl. Heldenberg od 3. 9. 1835. do 1. 10. 1837. umirovljen
 puk. J. b. Hiller d' Batyin et Perk. od 1. 10. 1837. do 1845.
 puk. Aug. barun Stillfried-Radenitz od 1845. do 1. 2. 1849. zatim premješten general. štopu
 puk. Stjepan plem. Mihić od 6. 4. 1849. do 16. 11. 1850. dto.
 puk. Michael gjurici od 23. 12. 1850. do 10. 12. 1852. umro.
 puk. J. Phillippović pl. Philipsberg od 1. 12. 1852. do 18. 4. 1859. postao generalom
 puk. Maximilian Pessić od 30. 4. 1859. do 27. 5. 1860. premješten k otočan.
 puk. Karlo plem. Rebraća od 27. 5. 1860. do 5. 8. 1862. umro
 podpukovnik Josip Mitesser plem. Dervent od 16. 9. 1862. i kao pukovnik od 14. 6. 1863.
 do 1. 10. 1864. zatim umirovljen.
 puk. Prokop Adler od 1. 12. 1864. do 1. 10. 1871. zatim kao titeljski generalmajor umir.

Župnici katolički:

1. Hubertus Diviss, prior Piarista od god. 1772. do 1790.
2. Josip Šimunović 1791. (upravitelj 3 mjeseca)
3. Andrija Kukec, župnik 1791.
4. Mato Mičković upravitelj 1801. od svibnja do kolovoza.
5. Josip Golubić župnik od kolovoza 1801. do 1808.
6. Marko Pozder odveljače 1808. do listopada 1808.
7. Pavao Zvornik od listopada 1808. do listopada 1842.
8. Ivan Samuel među to upravitelj 14. 10. 1842. do 17. 6. 1843.
9. Petar Šatvar župnik 18. 6. 1843. do 3. 8. 1846.
10. Ivan Samuel 3. 8. 1846. do 31. 1. 1847.
11. Mathia Thonhauser 31. 1. 1847. do 3. 7. 1856.

12. Josip Gabaj upravitelj do siečnja 1857.
13. Jakob Petek 1. 1. 1857. do 18. 8. 1871.
14. Eduard Mrak 18. 8. 1871. do 30. 9. 1872. upravitelj
15. Matej Cimerman župnik 30. 9. 1872. do 5. 12. 1876.
16. Žiga Ferkić, upravitelj od 5. 12. 1874. do 15. 10. 1876.
17. Ignjat Katkić župnik 15. 10. 1876. do 19. 6. 1880.
18. Vjek. Miljan upravitelj 20. 6. 1880. do 15. 10. 1880.
19. Gjuro Štengel od 15. 10. 1880. do danas.

U Belovaru postojala je izprva oko god. 1760. tako zvana garnizonska kapela u jednoj erarskoj zgradi za 10 kućah pravoslavnih. Crkvena blagajna imala je do 1896. for. imetka.

Godine 1783. dozvoljena gradnja današnje parohijalne crkve posebnim odpisom i od početka 1784. a dovršena 1791. te je crkva 16. listopada 1792. godine po presvest. vladici pakračkom Kirilu Živkoviću osvećena.

Prvi proto i paroh bio je Toma Rajčević, koji je iz V. Sredicah prešao u Belovar do god. 1790. Drugi Jovan Rajčević od 1790. do 1817.

Treći Vasilije Rajčević od 1817. do 1859.

Četvrti Mihailo Bojčetić od 1859. – 1870. Od tog doba Jovo Šteković.

Ernest Kramberger

SUMMARY

Ernest Kramberger and his article on the history of Bjelovar (1886) – sketch for a portrait

Abstract: In addition to the introductory part of the work, which presents the biography of the educator Ernest Kramberger 1843-1918 (at one time the director of the small royal general programme gymnasium in Bjelovar), which was researched in the Croatian State Archives (fund 216, Ministry of National Education of ISC, Personal file Ernest Kramberger), the core of the work is a reprint of his article „Kraljevski i slobodni grad Bjelovar” which was published in the „Ilustrirani hrvatski pučki koledar za rimokatolike, grčko-iztočne i izraeličane za prostu 1886. godinu.” Kramberger’s article is one of the first scientific accounts of Bjelovar’s history. In addition, it is particularly interesting because Kramberger used materials for his writing that disappeared in the whirlwind of World War II.

Keywords: Ernest Kramberger, history of Bjelovar, biographical study